

Теоретико-правові аспекти соціального захисту громадян похилого віку в Україні

У статті визначається зміст поняття «соціальний захист громадян похилого віку», а також досліджуються окремі аспекти формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту людей похилого віку.

Ключові слова: соціальний захист, державна політика, громадяни похилого віку.

Проголошення України соціальною державою обумовило визначення багатьох ключових (пріоритетних) напрямів у формуванні та реалізації сучасної державної політики, правовою основою якої стало конституційне визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю.

Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року визначає, що **державна політика** спрямована на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. Основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві, зокрема у соціальній сфері, визнаються: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність **державної політики** щодо подолання бідності; криза системи **соціального захисту** населення; загострення демографічної кризи. Як один з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України у соціальній сфері визначено створення ефективної системи **соціального захисту** людини.

У сучасному світі вважається, що ефективно діюча система соціального захисту населення є свідченням сталого розвитку та стабільності соціально орієнтованої держави. В Україні право на **соціальний захист** проголошено

на конституційному рівні і включає в себе право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Слід зауважити, що закріплення права на **соціальний захист** в Основному Законі зумовило виникнення дискусії у наукових колах стосовно визначення поняття «**соціальний захист**». Проблема розуміння терміна «**соціальний захист**» ускладнюється, в першу чергу, відсутністю його легітимного визначення, а також неоднозначним використанням цього поняття у законодавстві, що обумовлює його різне змістовне наповнення представниками юридичної науки.

Так, наприклад, Є. Мачульська розглядає поняття **соціального захисту** у широкому та вузькому значенні. У широкому тлумаченні під **соціальним захистом** вона розуміє діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування і розвитку повноцінної особистості, виявлення і нейтралізацію негативних факторів, які впливають на особистість, створення умов для самовизначення й утвердження в житті. У вузькому смислі **соціальний захист** розглядається як сукупність економічних і правових гарантій, які забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян і досягнення соціально прийняттого рівня життя [1, с. 4].

І. Ярошенко під **соціальним захистом** населення розуміє діяльність держави, яка здійснюється у рамках державного управління та спрямована на запобігання ситуаціям соціального ризику в нормальному житті особи, що забезпечує підтримання оптимальних умов життя, і закріплена у системі правових норм щодо регулювання суспільних відносин, які складаються під час задоволення потреб особи в належному матеріальному забезпеченні зі спеціальних фондів через індивідуальну форму розподілу, замість оплати праці чи як доповнення до неї у випадках, передбачених законодавством, у розмірі не нижчому від гарантованого державою мінімального рівня [2, с. 24].

На думку Н.Б. Болотіної, термін **«соціальний захист»** застосовується у широкому та вузькому значенні. У широкому розумінні **соціальний захист** становить зміст соціальної функції держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі. У вузькому сенсі розуміння **соціального захисту** становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків [3, с. 91].

Вищенаведені наукові дефініції **«соціального захисту»**, а також конституційні положення статті 46 свідчать, що одним із соціальних ризиків, при настанні якого держава гарантує право на соціальний захист, є старість. Аналізуючи сутність поняття **«соціальний захист»**, дуже часто поза увагою науковців залишаються питання **соціального захисту** окремих верств населення, зокрема **громадян похилого віку**. Окремі проблеми **соціального захисту громадян похилого віку** у своїх наукових працях досліджували В.С. Андреев, Н.Б. Болотіна, А.Д. Зайкін, Р.І. Іванова, О.Є. Мачульська, П.Д. Пилипенко, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Є.Г. Тучкова, Я.М. Фогель та інші.

В останні роки в Україні особливої гостроти набувають проблеми, пов'язані з **соціальним захистом** літніх людей, які є однією з найбільш незахищених верств населення. Актуальність дослідження проблем **соціального захисту громадян похилого віку** обумовлена обставинами, серед яких, на нашу думку, особливе місце посідають: постійно прогресуюча тенденція старіння населення, а також малоефективність, у більшості випадках, діючої системи **соціального захисту громадян похилого віку**, яка не спроможна забезпечити їм належний рівень життя.

Метою цієї статті є аналіз теоретичних та правових аспектів **соціального захисту громадян похилого віку**, як одного з пріоритетних напрямів державної політики.

Кожного року світове співтовариство відзначає Міжнародний день людей похилого віку, що був проголошений 14 грудня 1990 року резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй на 45-й сесії. Рішення про щорічне відзначення в Україні Міжнародного дня **громадян похилого віку** затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 26 вересня 1997 року № 1066 «Про щорічне відзначення Міжнародного дня **громадян похилого віку**». З метою посилення уваги до потреб старшого покоління, Указом Президента України від 24.09.2004 р. «Про оголошення в Україні 2005 року Роком ветеранів» було встановлено щороку відзначати також День ветерана. Таким чином, 1 жовтня в нашій державі відзначається Міжнародний день **громадян похилого віку** та День ветерана.

Громадянами похилого віку за Законом України від 16 грудня 1993 року «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших **громадян похилого віку**» визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилось не більш як півтора року.

Державна політика щодо **громадян похилого віку** спрямована на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття. Держава гарантує кожному **громадянину похилого віку** належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, надання різних видів допомоги через реалізацію права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я; забезпечення пенсіями і допомогою; надання житла; створення умов для підтримання здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки; організацію соціально-побутового обслуговування, розвиток мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів. Кожний з визначених законодавцем напрямів **державної політики** займає

важливу ланку у житті літньої людини, і тільки за умови їх одночасної реалізації гарантоване державою право на належний рівень життя стає реальним. **Обов'язок розробляти і здійснювати державні цільові та регіональні програми соціального захисту громадян похилого віку** покладено на Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування.

Здійснення законопроектної роботи, підготовка та попередній розгляд питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, та виконання контрольних функцій у сфері **соціального захисту громадян похилого віку** та регулювання діяльності їх громадських об'єднань, законодавчого регулювання надання соціальних послуг пенсіонерам віднесено до відання Комітету Верховної Ради України у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів, який було утворено в липні 1998 року, згідно з Постановою Верховної Ради України «Про перелік комітетів Верховної Ради України чотирнадцятого скликання» від 13 травня 1998 року.

Формування та реалізація **державної політики** у сфері **соціального захисту** людей похилого віку, в тому числі пенсійного забезпечення, надання адресної соціальної допомоги, соціальних послуг є одним з основних завдань Міністерства соціальної політики, як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади з соціального захисту населення.

Таким чином, **державна політика у сфері захисту громадян похилого віку** – це система організаційно-правових, соціально-економічних та політичних заходів і засобів, які здійснюються безпосередньо чи опосередковано державними органами влади щодо проблем соціального захисту громадян похилого віку. З метою підвищення ефективності державної політики у сфері соціального захисту громадян похилого віку необхідно вдосконалити систему державних органів, що покликані забезпечити її реалізацію, а також проводити контроль її належного виконання.

Аналізуючи положення Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших **громадян похилого віку**», зокрема його III розділу «Статус **громадян похилого віку** та гарантії їх соціального захисту», вбачається, що в цьому випадку, термін «соціальний захист» використовується у його широкому значенні.

Так, наприклад, норми вищезазначеного розділу Закону регламентують особливості реалізації **громадянами похилого віку** права на працю (ст. 11-16). Зокрема, визначено, що **громадяни похилого віку** мають право на працю на рівні з іншими громадянами, яке додатково гарантується державними цільовими програмами зайнятості населення. Відмова у прийнятті на роботу і звільнення працівника за ініціативою власника або уповноваженого ним органу з мотивів досягнення пенсійного віку забороняється. Не допускається без згоди працівника похилого віку і працівника передпенсійного віку переведення з одного робочого місця на інше без його згоди, якщо при цьому змінюються істотні умови праці. В такому випадку, слід звернути увагу на те, що законодавець поряд з терміном «**громадяни похилого віку**» використовує термін «особи передпенсійного віку», не окреслюючи при цьому, яке коло осіб підпадає під цю категорію. Увага науковців вже неодноразово була прикута до цієї проблеми.

Право на матеріальне забезпечення (ст. 17-25) гарантується виплатою пенсій, різних видів допомоги і наданням допомоги в натуральному вигляді. Порядок і умови пенсійного забезпечення **громадян похилого віку** встановлюється Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та іншими законами. **Громадянам похилого віку**, які не мають права на пенсію, за умов, визначених Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», надається державна соціальна допомога.

Громадяни похилого віку нарівні з іншими громадянами мають право на житло, що включає право на одержання і постійне користування впорядкованим жилим приміщенням в будинках державного фонду, на

придбання жилого приміщення в будинках громадського або індивідуального житлового фонду. Це право додатково гарантується наданням **громадянам похилого віку** житла в спеціально обладнаних будинках або пристосуванням займаних ними приміщень відповідно до їх специфічних потреб. Так, наприклад, постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 року був затверджений Порядок утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, **громадян похилого віку** та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку.

Громадянам похилого віку гарантується безплатна кваліфікована медична допомога в геріатричних центрах, лікарнях для громадян похилого віку та інших стаціонарних, амбулаторно-поліклінічних установах, а також вдома з урахуванням досягнень геронтології та геріатрії в порядку, встановленому законодавством України про охорону здоров'я. **Громадяни похилого віку** мають право на соціальне обслуговування, яке включає надання різних послуг щодо підтримання їх життєдіяльності і соціальної активності. Для малозабезпечених **громадян похилого віку** за рішенням місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування може організовуватися безплатне харчування.

Окремі пільги передбачені для самотніх **громадян похилого віку**. Самотнім **громадянам похилого віку**, які за висновком медичних закладів потребують постійного стороннього догляду, призначається державна соціальна допомога на догляд у розмірі і порядку, встановленому Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та інвалідам», а також надається соціально-побутове обслуговування вдома державними установами (ст. 24). Особам, що здійснюють догляд за самотніми **громадянами похилого віку**, які за висновком медичних закладів потребують постійного стороннього догляду, може виплачуватись щомісячна допомога в розмірі і порядку, встановленому місцевими органами влади, і за рахунок коштів цих Рад (ст. 25). Також законодавство передбачає, що над самотніми **громадянами похилого віку**, які потребують постійного

стороннього догляду, для захисту їх особистих і майнових прав та інтересів встановлюється опіка або піклування (ст. 39). Самотні **громадяни похилого віку** мають переважне право на встановлення домашнього телефону (ст. 43). Ритуальні послуги у зв'язку з похованням самотніх **громадян похилого віку** здійснюються за рахунок коштів місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування у встановленому ними порядку (ст. 45).

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що **соціальний захист громадян похилого віку** – це законодавчо визначена система організаційно-правових та соціально-економічних заходів і засобів, що спрямовані на забезпечення повноцінного способу життя людей похилого віку в Україні.

Література:

1. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Е. Е. Мачульская. – М., 1999. – 240 с.
2. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук / І. С. Ярошенко. – К., 2006. – 219 с.
3. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 663 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

Annotation. The meaning of «social protection of the elderly» is determined in the article and some aspects of the formation and realization of state policy in the sphere of social protection of the elderly are also analyzed.

Аннотация. В статье определяется содержание понятия «социальная защита граждан пожилого возраста», а также исследуются отдельные аспекты формирования и реализации государственной политики в сфере социальной защиты пожилых людей.